

Галина Ярун

Український мовно-інформаційний фонд НАНУ

## ПОРОДЖУВАЛЬНИЙ ПРОЦЕС У СТРУКТУРАХ ФОРМИ І ЗМІСТУ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО БИТИ І ПРАСЛОВ'ЯНСЬКОГО \*BITI

*У статті досліджено мовну одиницю бити, що є багатозначним утворенням у сучасній українській літературній мові, та її зв'язок із найдавнішим відповідником – праслов'янським \*biti. Співвідношення форми і змісту давньої та сучасної мовних одиниць забезпечують індоєвропейські структури як породжувальний процес у розвитку сучасного бити.*

**Ключові слова:** мовна одиниця, форма і зміст, породжувальний процес.

*The article is researched the linguistic unit of бити which belongs to the ancient meaningful formations in the modern Ukrainian literary language and the oldest lexical equivalent of which is the Proto-Slavic \*biti. The relationship between the structures of form and content of the Ukrainian and Proto-Slavic language units provides the generative process.*

**Key words:** language unit, form and content, generating process.

Сучасна українська мовна одиниця *бити* є самодостатнім об'єктом лексикографічного опрацювання та інтерпретації, форма і зміст якої постають у досить жорстких взаємовідношеннях та різноманітних зв'язках їхніх структур, набуваючи доволі чіткого й багатобічного обґрунтування. У словнику об'єктивно відображено явища, що дають змогу відстежувати певні механізми творення мовної одиниці, а відтак відкривати мову як «внутрішньо цільний організм» [1, с. 47], якому «притаманне очевидне для нас, хоча й не пояснене у своїй суті самодіяльне начало» [Там само, с. 49].

Мовна одиниця *бити* є багатозначним утворенням у сучасній українській літературній мові, лексичне значення якого в Словнику української мови описується за допомогою 14 рубрик і 12 підрубрик [3,

с. 168], а її функціональний потенціал у Національному лінгвістичному корпусі – це більш як 2845 слововживань. У реєстрі Етимологічного словника української мови зафіксовані дві омонімічні одиниці – *бити*<sup>1</sup> [2, с. 186–187] і діалектне [*бити*<sup>2</sup>] «бути» [Там само, 187–188].

Відносно проста форма і доволі складний зміст досліджуваного *бити* в сучасній українській літературній мові набувають довершеного витлумачення в етимологічному словнику починаючи від її сучасного до найдавнішого стану. Лінійно-вертикальна ретроспектива відношень *бити* визначає процес згортання компонентів словникової статті, а отже, й ущільнення форми і змісту до мінімалізації їхніх структур. Так, словникова стаття співвідносить із досліджуваною мовною одиницею 209 українських похідних, належних до різних частин мови, розміщених за абеткою й нерідко супроводжуваних коротким тлумаченням ([*бі»яти*] «бити», *било* «дошка для відбивання сигналів», [*билка*] «вид гри», *би»тва, бите»льня, [бите»ць]* «каменярь», [*би»тка*] «бійка; розбите яйце; вид дитячої гри; гральна кістка; бите»льня», [*би»тниця*] «бите»льня», *бито»к* (кул.), *биття* та ін.), 25 відповідників у сучасних слов'янських мовах, один відповідник у праслов'янській мові – *\*biti*, що походить з індоєвропейських *\*bhei(ə)-/bhoi-/bhī-* [Там само, с. 186–187].

Із ретроспективних відношень українського *бити* із праслов'янським *\*biti* цілком органічно впливають проспективні зв'язки праслов'янського *\*biti* з українським *бити*, що визначають розгортання форми і змісту досліджуваної мовної одиниці в історичному часі. Співвідношення форми і змісту давньої та сучасної мовних одиниць ґрунтується на кореляційних явищах, що акумульовані в єдності форми і змісту транскрибовано-

транслітерованих індоєвропейських структур. Зміст сучасної української мовної одиниці *бити* в Словнику української мови репрезентують 40 тлумачних відповідників, зокрема *стукати, ударяти, убивати, забивати, бемкати, звучати, стріляти, розбивати, розколювати, топтати, толочити, витікати, діяти, забирати* та ін. [3, с. 168.

Структури форми і змісту українського *бити* підлягають системним та структурним перетворенням в історичному часі, корелюючи із праслов'янською мовною одиницею *\*biti* «бити» [2, с. 188] і спираючись на формально-змістову єдність індоєвропейських структур як породжувальний процес її розвитку.

#### Література

1. Гумбольдт В. фон. О различии строения человеческих языков и его влияния на духовное развитие человечества. В кн: Избранные труды по языкознанию. Пер. с нем. под ред. и с предисл. д. филол. н. проф. Г.В. Рамишвили. 2 изд. М.: ОАО ИГ «Прогресс», 2000. С. 37 – 298.
2. Етимологічний словник української мови: в 7 т. Т. 1: А-Г. Ред. кол.: О. С. Мельничук (гол. ред.), І. К. Білодід, В. Т. Коломієць, О. Б. Ткаченко. К.: Наукова думка, 1982. 632 с.
3. Словник української мови: в 11. Т. 1 : А-В. ред. тому: П. Й. Горещький та ін. Київ : Наукова думка, 1970. 799 с.